

IVICA ŠARAC, *Metastaze jedne revolucije. Uspostava komunističko-partizanske vlasti u zapadnim dijelovima Hercegovine (listopad 1944. – ožujak 1945.)*, Crkva na kamenu, Mostar, 2019., 431 str.

Dr. sc. Ivica Šarac, profesor na Studiju povijesti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru, godine 2012. izdao je knjigu pod nazivom *Kultura selektivnoga sjećanja. Hrvati Hercegovine i Nezavisna Država Hrvatska*, u kojoj je znanstveno obrađena uloga Hrvata Hercegovine u novoproklamiranoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i najvažnijim događajima koji su obilježili proljeće i ljeto 1941. godine. Ova je knjiga tada predstavljena kao dio planirane trilogije o genezi fenomena isprepletenosti entitetskih i stereotipnih slika koje se već više od pola stoljeća vezuju uz hercegovačke Hrvate. Prva knjiga s veoma osjetljivom tematikom iz historiografije hrvatskoga naroda u prvoj polovici 20. stoljeća izazvala je burne reakcije. Pokazala je koliko smo spremni i jesmo li uopće spremni suočiti se s vlastitom prošlošću, pa i s njezinim najmračnijim i najneugodnijim dijelovima. Zbog svega ovoga željno se iščekivao nastavak rada prof. Šarca. U proljeće 2019. svjetlo dana ugledala je druga knjiga trilogije s naslovom *Metastaze jedne revolucije. Uspostava komunističko-partizanske vlasti u zapadnim dijelovima Hercegovine (listopad 1944. – ožujak 1945.)*. Naslov nadasve privlačan i dvoznačan, ukazuje i na metu i staze kao i na metastaze – bolesti jedne političko-vojne formacije koja se tada proširila "krvotokom" (zapadnim dijelovima) Hercegovine, te zahvatila sve organe s ciljem provedbe revolucionarnoga programa KPJ, a posljedice bolesti osjećamo do današnjih dana.

Knjiga je jasno i pregledno podijeljena na dijelove, označena s nadnaslovima, numerirana s 431 stranicom, popraćena s 981 bilješkom.

Kratice (str. 7). Na početku knjige donesen je popis najčešće korištenih kratica.

Uvodna promišljanja (str. 9-32). U ovome dijelu knjige autor uvodi čitatelja u temu, pojašnjava nastanak i nastavak trilogije, te razlog pisanja o hercegovačkim Hrvatima – zbog toga što su nad tom skupinom stereotipi najžilaviji, što se njihovim ishodištem do sada nitko

historiografski nije bavio i što se tema osobno tiče autora. Cilj pisanja knjige bio je što iscrpnije obraditi razdoblje od kraja listopada 1944. do početka ožujka 1945., tj. vrijeme nakon ulaska jugoslavensko-partizanskih postrojbi u zapadne dijelove Hercegovine (područje zapadno od rijeke Neretve) do završetka procesa njihova ovladavanja ovim prostorom, što podrazumijeva uspostavu nove vlasti, odnos nove vlasti i domicilnoga stanovništva, oružane sukobe različitih vojnih formacija, nasilja i stradanja civilnoga stanovništva... Objašnjava zbog čega nije jednostavno pisati o relacijama hercegovačkih Hrvata s komunizmom, i nakon što Jugoslavije ni komunizma više nema; zbog čega se uglavnom šutjelo, a nikako pisalo, o odnosu zapadno-hercegovačkih Hrvata i jugoslavenskoga komunizma, iako u ljudskim memorijama stoji zapisano pregršt opisanih, proživljenih i prepričanih priča o životu s komunistima, u komunizmu i pod komunizmom. Jedan dio stalno se vraća, i to s pravom, na razdoblje u kojemu su mnogi postradali pod komunizmom u Hercegovini, dok drugi imaju problem s priznanjem da su mnogi revno služili toj istoj vlasti.

Autor govori o prvim dodirima ljevice sa zapadno-hercegovačkim svijetom te o nemoći partije 1940. – 1941., jer će se tek krajem 1943. i početkom 1944., uz pomoć dalmatinskih partijskih organizacija, malobrojni komunisti iz zapadne Hercegovine, ponovo početi barem formalno, politički i vojno organizirati, no ne u Hercegovini nego u Dalmaciji.

Središnju temu autor dijeli na tri dijela.

Prvi dio - *Terra incognita* (str. 33-76). Prof. Šarac analizira situaciju u zapadnim dijelovima Hercegovine prije ulaska partizana. Za političku aktivnost KPJ-a zapadni dijelovi Hercegovine bili su nepoznati i neistražen prostor toliko da jedan dio njezinih sela sve do završnih godina rata nikada nije vidio, a niti čuo za komuniste. Za razliku od istočnih i središnjih dijelova Hercegovine, s višenacionalnim i viševjerskim stanovništvom, gdje se izmijenilo nekoliko različitih naoružanih formacija, uloge agresora i žrtava, zapadnu Hercegovinu obilježila je ujednačena nacionalna, vjerska i socijalna struktura stanovništva, što je smanjilo mogućnost političko-vjersko-ideoloških sukoba. Autor dokumentima KPJ-a kao i dokumentima njezine Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije ukazuje na to da do potkraj Drugoga svjetskog rata komunizam kao ideologija niti jugoslavensko-partizanski pokret kao vid oružanoga organiziranja pod vodstvom KPJ-a ni na koji način nisu uspjeli prodrijeti u zapadnu Hercegovinu i privući mase, izuzev nešto skromnijega uspjeha preko malobrojnih

pojedinaца u selima uz dalmatinsku granicu. U podnaslovu "Podsjetnik na neke činjenice o nasiljima" ponovio je najvažnije spoznaje iz prethodne knjige o nasiljima u Hercegovini 1941. godine, a potom donosi pregled situacije za 1942. i 1943. godinu. Podnaslov "Krvavi rubovi zapadno-hercegovačkog 'trokuta'" donosi podatke o četničkim i partizanskim "upadima" u hercegovačka sela. Dok su četnički odredi, uz pljačku, imali cilj napasti i rastjerati civilno stanovništvo kako bi se etnički očistio određeni prostor, partizanske su akcije u to vrijeme više bile usmjerene na upade u pojedina sela zbog pljačke hrane i stoke, ali i zbog napada na obitelji utjecajnijih dužnosnika vojnih i civilnih vlasti NDH. Što se tiče područja zapadno od rijeke Neretve, u "trokutu" Posušje – Gabela – Mostar nije bilo izravnih oružanih sukoba zaraćenih strana sve do početka završnih ratnih operacija krajem 1944. Jačega intenziteta bila su partizanska djelovanja južnije u dolini Neretve, u pojasu od Žitomislića do Čapljine i dalje prema jugu. Uoči završnoga ovladavanja zapadno-hercegovačkim područjem, iz smjera jugoistoka i sjeverozapada, jugoslavensko-partizanske postrojbe (12., 13. i 14. brigada 29. hercegovačke divizije) prethodno su zauzele glavna istočno-hercegovačka mjesta, lijevu obalu Neretve, dolinu Neretve prema Metkoviću i Gabeli prodirući prema Čapljini. Pripadnici 12. hercegovačke brigade iz sastava 29. hercegovačke divizije prešli su na desnu obalu Neretve potkraj listopada, spremajući se za završni pohod na zapadnu Hercegovinu.

Drugi dio - Jesen (str. 79-163). Jesen 1944. godine obilježena je pomicanjem postrojbi iz istočnoga dijela Hercegovine prema zapadu i dolasku NOVJ-a u zapadnu Hercegovinu. Nije bilo intenzivnih borbi, ali stradanja civila nije nedostajalo. "Dok su partizani iz sastava 29. hercegovačke divizije prodirali u dolinu Neretve i prebacivali svoje brigade u zapadne krajeve, na drugoj su strani, na prostorima sjeverozapadnih rubova Hercegovine, neko vrijeme već djelovale dalmatinske partizanske postrojbe iz sastava VIII. korpusa NOVJ-a, čiji su pripadnici u većini bili mobilizirani Hrvati iz otočnih i priobalnih krajeva i iz dalmatinskoga zaleđa. Dvije brigade iz sastava 9. divizije (3. i 4. brigada) i jedna iz 26. divizije (13. brigada) ovoga korpusa nastojale su ovladati duvanjskim, imotskim i posuškim krajevima kako bi zauzeli strateški važne prometnice Duvno - Posušje - Imotski i Posušje - Široki Brijeg - Mostar te u konačnici, kako je definirano u jednom planu štaba 9. divizije, i prometnicu Mostar - Metković."

Nakon zauzimanja desne obale Neretve i ljubuškoga i broćanskoga kraja, jugoslavenske partizanske postrojbe početkom studenoga za-

ustavljene su u daljnjem prodiranju prema sjevernim dijelovima zapadne Hercegovine, jer su njemačke i ustaško-domobranske snage uspjele formirati i stabilizirati liniju bojišnice između Širokoga Brijega i Mostara. Partizani su uzaludno pokušavali probiti taj dio "zelene linije" i ovladati Širokim Brijegom i Mostarom, čime su planirali slomiti otpor u Hercegovini. Prof. Šarac nadalje obrazlaže razloge zbog kojih je bojišnica Široki Brijeg – Mostar opstala puna tri mjeseca. Dolazak nove vlasti i njezine vojske izazvao je paniku među narodom, metež među postrojbama NDH i pomutnju kod kotarskih vlasti. Iako se komunističko-partizanska vlast svojim propagandnim djelovanjem nastojala prikazati kao "oslobodilačka" vojska, uskoro je domaće stanovništvo zapadne Hercegovine uvidjelo njezino pravo lice.

Treći dio - Zima (str. 167-333). Zima i predbožićni dani 1944. bili su napeti, a stanovništvo Širokoga Brijega, Mostara i drugih mjesta Hercegovine bilo je u iščekivanju i strahu. Naslućivala se neka velika promjena, ali se nije znalo kada će doći i kakva će biti. Tri podnaslova trećega dijela govore o "Buri" – pothvatu za oslobodjenje južne Hercegovine potkraj siječnja 1945., kako se u dokumentima zapovjedništva 9. Hrvatske gorske divizije naziva taj neočekivani trodnevni protuudar. Organiziran je na poticaj ustaško-domobranskih zapovjednika, a u njemu je sudjelovao i dio njemačkih postrojbi. Dobar dio pripadnika ovih oružanih formacija potjecao je upravo iz tih zapadno-hercegovačkih krajeva koje su u prethodna tri mjeseca držali partizani. Nema sumnje da je "Bura" označila prekretnicu u vojno-strateškom pogledu, jer će, kako ćemo vidjeti, nakon nje uslijediti definitivni rasplet rata u zapadnoj Hercegovini. Novost je, naime, u tomu što KPJ i NOVJ nakon "Bure" počinju tretirati i civilno stanovništvo i katoličke svećenike kao aktivne sudionike rata i pripadnike protivničkih oružanih formacija.

Početak veljače 1945., čim se ukazala prilika za odmazdu, postrojbe 8. korpusa u protuudaru nakon "Bure" provodile su čišćenja i pretrese hrvatskih sela između Ljubuškoga, Širokoga Brijega i Mostara. Autor poimence navodi osobe stradale u hercegovačkim mjestima. Nasilje nad civilima zapadne Hercegovine započelo je i prije "Bure", kako se vidi na primjeru Čapljine, no nakon "Bure" zahvatilo je najprije ljubuški i vrgorački kraj. "U ovih desetak dana od pokretanja 'Bure' (27. siječnja) do početka napada na Široki Brijeg (6. veljače) pogubljeno je u čapljinskom, ljubuškom i broćanskom kraju preko stotinu civilnih osoba, među kojima i velik broj žena. U međuvremenu su 31. siječnja i 1. veljače 1945. partizanske i savezničke zrakoplovne

snage iz sastava BAF (Balkan Air Force) bombardirale Široki Brijeg i Humac, pri čemu su pogođena i oštećena oba franjevačka samostana, najavljujući time gdje će uslijediti glavni udar za nekoliko dana."

Prof. Šarac detaljno donosi podatke o završnim napadima i definitivnim zauzimanjem bojišnice Široki Brijeg – Mostar. Napad na Široki Brijeg započeo je u zoru 7. siječnja 1945. topništvom i tenkovima, koji su nakon nekoliko sati intenzivnog djelovanja omogućili pješastvu slomiti liniju obrane. Uskoro su pripadnici 11. brigade probili obrambeni pojas pod brijegom na kojemu se nalaze samostan, crkva i gimnazija, dok su se ostatci njemačkih i ustaško-domobranskih postrojbi povukli prema središtu grada.

Nakon slamanja otpora na Širokom Brijegu 7. veljače 1945. i povlačenja preostalih dijelova njemačkih i ustaško-domobranskih postrojbi prema dolini Neretve i dalje prema sjeveru, glavni vojni udar jugoslavensko-partizanskih jedinica koncentriran je na zauzimanje Mostara kao iznimno važne strateške točke u zoni tzv. "zelene linije" koji je započeo 13. veljače. Autor navodi da se prema nekim sačuvanim dokumentima može zaključiti da su se po svršetku borbi u Mostaru odvijali vrlo slični prizori onima u Ljubuškom, Čapljini, Širokom Brijegu ili Nevesinju.

U žestokom dvotjednom valu partizanskoga nasilja nad civilima i zarobljenim vojnicima u mjestima od Ljubuškoga, Širokoga Brijega do Mostara, u veljači 1945. osobito su stradali hercegovački franjevci. Autor rekonstruira tijek događanja u širokobriješkom i mostarskom samostanu gdje se odigravala prava drama. Bez obzira što nije postojao nikakav oružani otpor franjevacu u samostanima, sve su ih, bez suđenja, ubili pripadnici oružanih formacija NOVJ-a.

Završna promišljanja (str. 334-338). Završno poglavlje donosi autorova objašnjenja i rezultate istraživanja koja su prethodila pisanju knjige. "Rezultati istraživanja najvećim su dijelom nastali uvidom u građu Arhiva Hercegovine u Mostaru i Vojnoga arhiva u Beogradu. Pretraživanja nekih do sada rijetko ili nikada korištenih arhivskih dokumenata sve su snažnije navodila na oblikovanje potpuno drukčije slike od one koja je davno bila izrađena u crno-bijeloj tehnici i uramljena u 'radionici' kulture (selektivnoga) sjećanja jugoslavensko-komunističkoga razdoblja. Najvažniji rezultati ove knjige mogu se svesti na sljedeće: uloga i djelovanje partizanske vojske u zapadnim dijelovima Hercegovine nimalo se nisu uklapali u desetljećima propagirani narativ o 'narodnooslobodilačkoj vojsci' kakvom je ona prikazivana u jedino dopuštenoj interpretativnoj verziji u vrijeme druge

Jugoslavije. Od početka je kod većine tamošnjih Hrvata bio i ostao strah od te vojske, k tomu je bio prisutan i obostran osjećaj mržnje i neprijateljstva. Niti su pripadnici partizanske vojske tretirali zapadno-hercegovački prostor kao vlastiti (pokazujući to najočitiije tako što su se i ponašali i djelovali kao okupacijska sila, otimajući stoku i hranu, pljačkajući i ubijajući civile, zarobljenike, svećenike...), a niti je najveći dio zapadno-hercegovačkoga svijeta dočekao i prihvatio partizane kao 'osloboditelje', pokazujući to najuvjerljivije masovnim bježanjem pred njima i slavljenjem (u jednom trenutku) njihova kratkotrajna vojnog poraza." Komunističko-partizansko vodstvo skinulo je propagandnu masku i proglasilo kompletan narod u zapadnoj Hercegovini "neprijateljem" te započelo dugotrajan proces obračuna s tim područjem i njegovim stanovništvom. Zatim su uslijedile masovne i pojedinačne likvidacije. Prof. Šarac naglašava da mu je nakana bila pisati ne u brojkama nego imenom i prezimenom, te posvijestiti čitatelju "da se radilo o osobama kojima je potrebno vratiti osobni identitet i barem djelić njihova dostojanstva, kada su već njihovi egzekutori kao ratni pobjednici nad njima kao i nad mnogim drugim žrtvama svojih zlodjela brisali sjećanja i sustavno provodili *damnatio memoriae*".

Dodatak (str. 341-397). U Dodatku su doneseni veoma vrijedni dokumenti iz arhiva koje je autor koristio u svome istraživanju, a nakon toga slijedi **Izvori i literatura (str. 399-414)** te **Popis imena (str. 415-428)**. Nakon zahvale priloženi su dijelovi **Iz recenzija (str. 430-431)** dvojice recenzenata prof. dr. sc. Bože Goluže i dr. sc. Roberta Jolića.

Prof. Šarac ovom je knjigom obuhvatio izrazito kompleksno i turbulentno razdoblje zapadno-hercegovačke povijesti, iako kratko, tek jesen i zimu 1944. – 1945., ali zasigurno dovoljno da uzburka duhove šire javnosti. Postavio je temelje za daljnja istraživanja i potaknuo na nove spoznaje i nove poglede čime knjiga postaje vrijednim i nezaobilaznim djelom za sve one koji se bave i koji će se baviti temom Hercegovine i Drugoga svjetskog rata.

Martina Arapović